

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖА (на матеріалі мовлення М.Герцога з однойменного роману С.Беллоу)

Подана комплексна характеристика мовлення персонажа. Виокремлено комунікативні та когнітивні особливості ідіостилу Герцога, встановлено їхній взаємозв'язок. Визначено також тип мовної особистості персонажа.

Запропонована стаття є спробою дати комплексну характеристику мовлення персонажа з урахуванням як когнітивних, так і комунікативних факторів. В основу аналізу покладений принцип антропоцентризму, один з головних принципів сучасної лінгвістики. Згідно з цим принципом, у центрі уваги лінгвіста знаходиться людина як суб'єкт дискурсу, як особистість, що виражає себе насамперед у мовленні.

Когнітивна лінгвістика розглядає людину як систему процесування інформації та інтерпретує поведінку у термінах внутрішніх станів [1:17]. Ідіолект особистості пояснюється через специфіку когнітивного стилю й усього ментального досвіду індивіда.

Прагматика вивчає особистісний фактор через вербальну поведінку та індивідуальні дискурсивні стратегії й тактики. У комунікативному контексті мовленнєва діяльність розглядається як найважливіший аспект соціальної інтеракції.

Об'єднує ці два напрямки спроба розробити типологію мовців, або, за теорією Ю.М.Караулова, мовних особистостей. Мовна особистість – це особистість, що виражена у мові (текстах) й через мову; вона являє собою поглиблення, розвиток та насичення додатковим смислом поняття особистості взагалі [2:38].

Комплексне вивчення мовної особистості ускладнюється наявністю великої кількості параметрів, які здатні впливати на дискурс: гендер і вік, соціальна й професійна приналежність, національність. Тому в фокусі більшості досліджень знаходиться якийсь один фактор. Проте існує параметр, що переважає всім іншим та підпорядковує їх собі - це психологічне підґрунтя. Отже, продуктивними здаються дослідження, що вивчають специфіку дискурсу мовної особистості через її психологічну природу.

Моделювання типів мовної особистості - одна з невідкладних задач дослідження ефективності вербальної комунікації. Дискурс персонажів художніх творів дає дослідникові певні переваги. По-перше, ми маємо абсолютно повний дискурс особистості, що неможливо при аналізі реальної мовної особистості. По-друге, ми здатні аналізувати не тільки зовнішнє, екстеріоризоване мовлення, а й внутрішнє, інтеріоризоване та слідкувати за роботою свідомості й розумовим процесом. Крім того, як правило, у творі подається психологічна характеристика персонажа, яка слугує своєрідним орієнтиром при аналізі дискурсу.

Дискурс Моуза Герцога, головного персонажа однойменного роману відомого американського письменника Сола Беллоу, є цікавим з багатьох причин. З одного боку, персонаж Беллоу – американець російського походження, представник середнього класу, вчений-філософ та викладач – є типовою американською мовною особистістю. З іншого боку, ми маємо справу з дискурсом зрілої, досвідченої особистості, яка під час дії роману знаходиться у кризовому стані. Це зумовлює надзвичайну відвертість, у деяких випадках навіть оголеність дискурсу Герцога.

При аналізі мовлення цього персонажа найяскравішою ідіосинкратичною особливістю на комунікативному рівні виявляється надзвичайна кількість автокомунікативних повідомлень. Під автокомунікативними ми, згідно з дефініцією Ю.М.Лотмана, розуміємо повідомлення, адресант та адресат яких збігаються [3:26]. Завдання подібних повідомлень – пом'якшити внутрішній конфлікт, реінтерпретувати особистісно значущу інформацію. Внаслідок таких повідомлень можуть відбутися зміни у індивідуально ціннісній картині світу, за терміном В.І.Карасика [4]. Наведемо приклад одного з численних автокомунікативних повідомлень Герцога:

Dear Moses E.Herzog, Since when have you taken such an interest in social questions, in the external world? Until lately, you led a life of innocent sloth. But suddenly a Faustian spirit of discontent and universal reform descends on you. Scolding. Invective [5:68].

Перше, що привертає до себе увагу у вищенаведеному прикладі, - надофіційне автозвертання «*Dear Moses E.Herzog*». Воно виказує не тільки іронічне ставлення до себе персонажа, але й властиву йому бездоганну ввічливість, яка зберігається навіть у дуже складних психологічних ситуаціях, наприклад, коли Герцогу доводиться відповідати на провокаційні інсинуації поліцейського про його особисті стосунки з колишньою дружиною:

'Appears to me you might be scared of her.'

Herzog was briefly resentful. The remark was calculated to provoke him. But he couldn't afford to be angry now. 'No, sir, not exactly' [5:293].

Крім того, у наведених вище прикладах відзначимо одну з особливостей лексики Герцога – наявність значної кількості коротких однослівних речень, функція яких – стисла емпфаза; за квеситивом (друге речення) ховається констатив, а фраза «*a Faustian spirit*» відображає один з прецедентних текстів героя – «Фауст» Гете. Герцога турбує власне невдоволення, нехарактерні для нього інвективи та лайка, але він не здатний перебороти себе. Книжні лексеми «*sloth*», «*descends*», «*external*» свідчать про високий рівень освіти Герцога.

Власне комунікативні повідомлення Герцога теж відрізняються яскравими особливостями. Крім зразків реального, буденного спілкування, у дискурсі Герцога багато псевдоповідомлень, адресатами яких виступають

люди, віддалені один від одного у часі та просторі. Серед них – не тільки знайомі, колишні співробітники, але й де Токвіль, Ніцше та ін. Герцог записує більшість подібних псевдоповідомлень у формі листів і таким чином веде постійний діалог зі всіма, чії думки та слово якимось вразили його. Серед адресатів Герцога є й померлі, що трохи непокоїть його:

To haunt the past like this – to love the dead! Moses warned himself not to yield so greatly to this temptation, this peculiar weakness of his character. He was a depressive. Depressives cannot surrender childhood – not even the pains of childhood [5:143].

Взагалі, концепт «смерть» виступає одним з головних концептів концептуальної системи Герцога:

'Face death. That's Heidegger. What comes out of this?' [5:270].

To him, perpetual thought of death was a sin [5:33].

As soon as thought begins to deepen it reaches death, first thing [5:272].

Концепт «смерть» – зворотна сторона концептів «життя» та «сенса життя». Герцога турбує безособистісність та надмірно діловий характер соціальних стосунків, але він не може нічого зробити, крім звертання зі своїми думками до американського президента в одному зі своїх уявлених листів:

Dear Mr. President, Internal Revenue regulations will turn us all into a nation of bookkeepers. The life of every citizen is becoming a business. This, it seems to me, is one of the worst interpretations of the meaning of human life history has ever seen. Man's life is not a business [5:11].

Навіть у листі, який він ніколи не надіслав, Герцог позбавляє свої твердження категоричності за допомогою модератора *'it seems to me'*.

Один з найсильніших потягів персонажа – потяг до розуміння та взаєморозуміння. Останній мотив яскраво проявляється на комунікативному рівні у вигляді постійних напружених спроб пояснити свої думки та дії іншим. Сам Герцог відчуває даремність цього, але не може подолати себе:

I should never have had these 'explanations' with her, thought Moses. Was it a point of honor to explain myself to everyone? But how could I explain? I myself didn't understand, didn't have a clue [5:167].

Вживання значної кількості квеситивів також пояснюється потребою розуміти, адже вміння правильно сформулювати питання – перший крок до відповіді на нього. Проте влучні запитання – не є ще гарантією комунікативного успіху, оскільки оточуючих може дратувати «зарозумілість» Герцога, як, наприклад, у наступному діалозі:

'Do you know what a mass man is, Himmelstein?'

Sandor scowled. 'How's that?'

'A mass man. A man of the crowd. The soul of the mob. Cutting everybody down to size.'

'What soul of the mob! Don't get highfalutin. I'm talking facts, not shit.'

'And you think a fact is what's nasty.'

'Facts are nasty.'

'You think they're true because they're nasty.'

'And you – it's all too much for you' [5:86].

У даному випадку Герцог проявляє аргументативні здібності. Він уміло атакує всі аргументи свого опонента, доки вони не скінчаться. Але ж назвати цей діалог комунікативно ефективним важко – замість взаєморозуміння комуніканти прийшли до взаємної ворожнечі. Взагалі, Герцог часто подавляє співрозмовника, користуючись його ж тактикою для спантеличення співрозмовниці:

Zelda: 'Very demanding. Have to have your own way. She says you wore her out, asking for help, support.'

Herzog: 'It's all correct. And more. I'm hasty, irascible, spoiled. And what else?' [5:38].

Погодившись й навіть підхопивши звинувачення співрозмовниці, Герцог позбавив її мовленнєвий акт сенсу, адже його мовленнєвий хід зовсім не відповідав очікуванням Зельди.

Пошуки розуміння спричиняють появу ще однієї яскравої когнітивної ідіосинкразії Герцога. Намагаючись певним чином систематизувати інформацію про оточуючих, щоб зрозуміти, хто вони, він вдається до категоризації. Ось лише деякі з категорій, якими він оперує, аналізуючи вчинки людей: *a mass man, a romantic individual, a reality-instructor, tender-minded people, bitter Voltarian types* та ін. Найяскравіший приклад буденної категоризації - це улюблена сімейна історія, яку герой вигадав для своєї маленької доньки:

June: 'There's this association that people belong to. They're the most of every type. There's the hairiest bald man, and the baldest hairy man.'

Herzog: 'Yes, sweetheart. And if you can tell the hairiest bald man from the baldest hairy man, you get a prize' [5:296].

Легко помітити, як вдало Герцог подає дитині зовсім непросту думку про відносність всіляких категорій. Наведений приклад свідчить про безсумнівну когнітивну складність персонажа. Проте, найважливіше для нього – визначити свій власний тип особистості й переконалися у правильному визначенні його іншими:

For he was not a quixote, was he? A quixote was a Christian, and Moses E. Herzog was no Christian [5:286].

Do I see myself to be after long blundering an unrecognized son of Sodom and Dionysus – an Orphic type? (Ramona enjoyed speaking of Orphic types). A petit-bourgeois Dionysian?

He noted: 'Foo to all those categories!' [5:17].

There were labels to fit him, naturally, but a harness cop like this would not be familiar with them [5:283].

It was not simple vanity, but a sense of responsibility that was the underlying motive. That he would say for himself. He was a bien pensant type. He took seriously Heinrich Heine's beliefs that the words of Rousseau had turned the bloody machine of Robespierre, that Kant and Fichte were deadlier than armies [5:119].

Остання цитата демонструє, як серйозно Герцог ставиться до слова. Він не тільки намагається не казати зайвого та бути обережним у своїй вербальній поведінці. Для нього важливо якомога точно висловлювати свої думки: адже правильно знайдене слово може бути орієнтиром у хаосі повсякденності:

Uxorious business – but that was not the right word. ... Amorous [5:298].

Take me, for instance. I've been writing letters helter-skelter in all directions. More words. I go after reality with language. Perhaps I'd like to change it all into language, to force Madeleine and Gersbach to have a Conscience. There's the word [5:272].

Дбайливе ставлення до слова інколи перемагає здоровий глузд, і Герцог вдається до корекції співрозмовника, не зважаючи на те, що це може образити останнього:

Gersbach: you are a ferimtter mensch.

Moses, to save his soul, could not let this pass. He said quietly, 'Berimtter' [5:61].

Звичайно, Герцог коректує також свій дискурс, як зовнішній, так і внутрішній:

'You're an old friend'.

'Thanks,' said Herzog. To his surprise he found difficulty in speaking. A swift rush of feeling, out of nowhere, caught his throat. His eyes filled up. The potato love, he announced to himself. It's here. To advert to his temperament, call things by the correct name, restored his control. Self-correction refreshed him.

Цікава метафора 'potato love', що неодноразово зустрічається у дискурсі Герцога, означає сентиментальність. Він вважає це почуття дитячістю, й тому соромиться його:

'You're just sentimental?'

'That's right. I'm a sentimental s.o.b. Call it that' [5:293].

У цьому випадку Герцог приховує сором'язність зухвалістю; він вдається до евфемізму *s.o.b.* У нормальному стані вживання подібних одиниць не характерне для його дискурсу, але як дуже емоційна людина він інколи не може стримати себе й вживає такі лексичні одиниці, як 'sucker', 'bitch', 's.o.b.'. Надмірна емоційність може призводити до гротескної вербальної поведінки:

Against his will, like an addict, struggling to kick the habit, he would tell again how he was swindled, conned, manipulated, his savings taken, driven into debt, his trust betrayed by wife, friend, physician [5:156].

Герцога можна назвати креативною мовною особистістю. Його дискурс багатий індивідуальними метафорами й порівняннями:

But it was only human. You burn the house to roast the pig. It was the way humankind always roasted pigs [5:287].

Hitch your agony to a star [5:16].

But I am a prisoner of perception, a compulsory witness [5:72].

While I was fiddling in the fields. Like the grasshoppers in Junie's favorite song [5:51].

This was what infantile fixations did to you, early traumata, which a man could not molt and leave empty on the bush like a cicada [5:67].

Герцог постійно займається інтроспекцією:

He noted with distaste his own trick of appealing for sympathy. A personality had its own ways [5:12].

Moses, who had an odd habit of completing people's sentences for them, made a mental note about his own perplexing personality [5:14].

Завдяки інтроспекції він починає розуміти, як багато парадоксів приховує життя:

True things in grotesque form, he was thinking. He knew now how that was [5:269].

My balance comes from instability [5:330].

Інтроспекція також допомагає йому зрозуміти, що майже все у житті залежить від точки зору, або перспективи:

And other things happened, sad, comical, or cruel, depending on one's point of view [5:7].

Здатність змінювати перспективу теж свідчить про високий рівень когнітивної складності Герцога. Вона дозволяє йому називати себе 'a suffering joker' [5:11], адже страждання під певним кутом зору є лише 'a species of idleness' [5:3]. На комунікативному рівні це віддзеркалюється у комунікативній гнучкості Герцога, здатності пристосовуватися до потреб ситуації, варіюючи дискурсивну стратегію:

'What have you been doing?' said Ramona.

'Me? Oh, all kinds of things. ...'

'Where did you go on the train? Were you running away from me?'

'Not from you. But I suppose I was running.'

'You're still afraid of me, aren't you.'

'I wouldn't say that. ... Confused. Trying to be careful.'

'You're used to difficult women. To struggle. Perhaps you like it when they give you a bad time.'

'Every treasure is guarded by dragons. That's how you can tell it's valuable. ... Do you mind if I unbutton my collar? It seems to be pressing on an artery.'

'But you came right back. Perhaps it was because of me.'

Moses was strongly tempted to lie to her, to say, 'Yes, Ramona, it was you.' Strict and literal truthfulness was a trivial game and might even be a disagreeable neurotic affliction [5:187].

'Wherever you were going, with your valise, your fundamentally healthy instincts brought you back. They're wiser than you,' said Ramona.

'Maybe. ...' said Herzog. 'I am going through a change of outlook' [5:188].

У наведеному вище діалозі жінка грає активну роль, має комунікативну ініціативу. Вона намагається отримати від Герцога певну інформацію, навіть трохи маніпулювати їм, але Герцог, замість відвертої відповіді, розмірковує вголос, як завжди вживаючи багато модераторів, навіть перехоплює комунікативну ініціативу спробою змінити тему розмови. Коли жінка прозоро натякає, що вона хоче від нього почути, він переборює бажання збрехати й знов уникає прямої відповіді.

Не зважаючи на ексцентричність та інколи парадоксальність дискурсу Герцога, він залишається у межах психологічної норми. Аналізуючи свій характер, Герцог вживає характерні для його лексики психологічні терміни, що допомагають йому розібратися в собі:

What sort of character was it? Well, in the modern vocabulary, it was narcissistic: it was masochistic: it was anachronistic. His clinical picture was depressive – not the severest type: not a manic depressive. There were worse cripples around. If you believed, as everyone apparently did, that man was a sick animal, then was he ever spectacularly sick, exceptionally blind, extraordinary degraded? No. Was he intelligent? His intellect would have been more effective if he had an aggressive paranoid character, eager for power. He was jealous, but not exceptionally competitive, not a true paranoid [5:4].

Порівняння проведеного лінгво-психологічного аналізу з власним аналізом персонажа дозволяє внести тільки одне доповнення. Воно стосується егоцентризму Герцога. Його можна визначити як егоцентричну особистість на підставі значної кількості егоцентричної лексики та слів з компонентом 'self-' (*self-abuse, self-love* та ін.), постійного обговорення свого характеру з іншими та інтроспекції. Егоцентризм, зануреність у себе, особистісна глибина думок Герцога корелюють з інтровертованою акцентуацією, за типологією акцентуєваних особистостей К.Леонгарда [6].

На підставі проведеного аналізу мовної особистості М.Герцога зроблено такі висновки:

1. Когнітивний, або тезаурусний рівень Герцога відрізняється високою когнітивною складністю; розвиненими концептуальною та мовною картинами світу; здатністю змінювати точку зору; схильністю до систематизації й категоризації. У концептуальній картині світу персонажа важливу роль відіграють абстрактні концепти 'death', 'truth', 'sense of life', 'self'. Взагалі, когнітивна система Герцога має дуже високий ступінь абстракції.

2. Головними мотивами комунікативної діяльності Герцога виступають пошук істини, самоствердження, потреби у розумінні та співчутті.

3. Для ідіолекта персонажа характерна креативність та вживання лексичних одиниць всіх регістрів.

4. Ідіосинкратичні риси вербальної поведінки Герцога – іронія, гіпертрофована автокомунікація та інтроспекція, гнучка комунікативна тактика та стратегія, схильність до корекції, пошук оптимального виразу власних думок, уникнення прямих відповідей.

5. Встановлено зв'язок між гнучкою комунікативною тактикою та стратегією із здатністю змінювати точку зору.

6. Знайдено найбільш важливі для дискурсу Герцога психологічні фактори – депресивність, егоцентризм та інтровертована акцентуація.

Враховуючи всі вищезазначені параметри, ми вважаємо, що мовну особистість персонажа М. Герцога з однойменного роману С. Беллоу відзначається комунікативною й когнітивною складністю; інтровертованістю; егоцентричністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода// Вопросы языкознания. – 1994. - №4. – С.17-33.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
3. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
4. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке//Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С.3-13.
5. Bellow S. Herzog. – L.: Penguin Books, 1976. – 344 p.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности. – К.: Вища школа, 1981. – 392 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2001р.

Бондаренко Я. А. Коммуникативно-когнитивная характеристика речи персонажа (на материале речи М.Герцога из одноименного романа С.Беллоу).

В статье дается комплексная коммуникативно-когнитивная характеристика речи персонажа. Устанавливается связь когнитивных и коммуникативных особенностей идиостиля. На основе комплексного вербального анализа определяется тип языковой личности персонажа.

Бондаренко Я.О. Комунікативно-когнітивна характеристика мовлення персонажа (на матеріалі мовлення М.Герцога з однойменного роману С.Беллоу)

Bondarenko Ya. O. Communicative-cognitive characteristics of a personage's speech (on the material of M.Herzog's speech from S.Bellow's novel "Herzog").

The article deals with a complex communicative-cognitive analysis of the protagonist's idiolect. The correspondence between cognitive and communicative peculiarities is established. On the basis of complex verbal analysis the type of the linguistic personality is determined.